

«Список сілрад, що включаються до складу створюваних районів», наведено перелік заново створюваних, таких, що реорганізуються і ліквідуються адміністративно-територіальних одиниць, серед них - 58 єврейських містечкових і сільських Рад Поділля.²¹

Ліквідація навчальних закладів, реорганізація національних адміністративно-територіальних одиниць, скорочення видавничої діяльності мовами національних меншин, супроводжувані моральною і політичною травлею, арештами, насильницькими переселеннями з місць компактного проживання та іншими формами масових репресій, на багато років перервало нормальний національний розвиток, деформували свідомість та скалічили долі мільйонів людей різних національностей, що жили на терені України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ЦДАВО України. - Ф.5.- Оп.1. - Спр.2236. - Арк.60; Оп.1. - Спр.2. - Арк.164; 2.Український історичний журнал – 1989.-№2.-С.71-74; 3. ЦДАВО України. - Ф.413. - Оп.1. - Спр.145. - Арк.1-4; 4. ДАВО. - Ф.Р-925. - Оп.1. - Спр.409. - Арк.155; 5. Там само. - Арк.95; 6. Там, само. - Спр.282. - Арк.200; 7. Там само. - Спр.409. - Арк.155; 8. Там само; 9. ДАВО. - Ф.П-136. - Оп.3. - Спр.131. - Арк.121; 10.ЦДАВО України. - Ф.413. - Оп.1. - Спр.452. - Арк.78; 11.ДАВО. - Ф.Р-925. - Оп.1. - Спр.409. - Арк.152; 12.ДАВО. - Ф.Р-417. - Оп.1. - Спр.19. - Арк.25; 13.Там само; 14.Там само. - Арк.32; 15.ДАВО. - Ф.Р-925. - Оп.1. - Спр.409. - Арк.155; 16.Там само. - Арк.178; 17.Там само. - Спр.419. - Арк.59; 18. Там само. - Арк.46зв.; 19.Там само; 20.ЦДАГО України. - Ф.1. - Оп.6. - Спр.462. - Арк.62; 21.Там само. - Спр.509. - Арк.18, 82-83.

М.В.Коннова

ІСТОРИОГРАФІЯ ЖЕРТВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИХ РЕПРЕСІЙ В ІСПАНІЇ

Дана проблематика залишається нез'ясованою в історичній літературі і продовжує бути об'єктом активного дебатування. Американський іспаніст Г.Джексон взагалі стверджує про неможливість через складні умови, що існували в Іспанії під час громадянської війни 1936-1939 рр., та після неї встановити абсолютні цифри тих, хто загинув. Передовсім тому, на думку інших науковців, що відсутня диференційована статистика, яка не велася ні республіканцями, ні «націоналістами»; по-друге, дослідники застосовують у своїх підрахунках різну методику; по-третє, величина цифр залежить певною мірою від політичних симпатій чи дослідників (симпатички Народного фронту доволіно завищують дані жертв, їх опоненти вдаються до зворотнього)¹.

Історична література радянської доби, постулюючи тезу про фашистську й терористичну суть франкізму, здебільшого оперує цифрами в 1-2 млн. чол., які перебували в тюрмах та концентраційних таборах після громадянської війни². Ці цифри не підтверджуються авторитетними іспанськими науковцями. В цьому контексті постає проблема розмежування кількості жертв громадянської війни і тих, хто постраждав в результаті репресивних дій франкістського режиму.

Габріель Джексон, один із перших, здійснив у своїй ґрунтовній роботі детальний та диференційований аналіз загиблих іспанців в ході громадянської війни, до того ж розрізнив загиблих на фронтах під час основних битв, від

авіаційних бомбардувань, хвороб та репресій в обох зонах. Перш за все, автор аналізує людські втрати в головних битвах громадянської війни, використовуючи при цьому різноманітні джерела - офіційну /хоча й спорадичну/ статистику республіканської та національної зон, дані поліцейських дільниць, медичних служб, військових репортерів, іспанського Червоного Хреста, окремих очевидців тощо. Так, у битві за Мадрид /осінь 1936 р./ було задіяно загалом невеликі військові сили: з боку франкістів 20 тис. чол., з яких 4-5 тис. чол. загинуло в атаках; з боку республіканців загинуло, за достовірними даними, 2 тис. інтернаціоналістів /інші дані відсутні/. Загальна кількість людських жертв під Мадридом, за підрахунками Г. Джексона, склала 10 тис. вояків. Найкровопролитнішою була битва на р.Ебро, що тривала з 25 липня по 15 листопада 1938р. Про масштаби цієї битви свідчить довжина фронтової лінії, що склала понад 20 км. З обох сторін в ній брало участь по 100 тис. чол. Г.Джексон вважає, що в битвах таких масштабів та інтенсивності, втрати обліковуються 40-50%. Не менш кровопролитними були і інші битви. З урахуванням вищевомленого загальні людські втрати громадянської війни, за Г.Джексоном, склали: під Мадридом /листопад 1936р./ - 10 тис. чол., під Мадридом /грудень 1936-січень 1937р./ - 10 тис. чол., при Харамі - 10 тис. чол., при Брунеті - 10 тис. чол., Теруелі - 15 тис.чол., при Ебро - 25 тис.чол., у всіх інших битвах - 20 тис.чол. Всього - 100 тис.чол. Воднораз, ці дані, на думку дослідника, співвідносяться із загальною кількістю військових сил та прогно-зованими людськими втратами з обох сторін. Так, у республіканській армії воювало близько 600 тис.чол., у франкістській - 500 тис. /в тому числі італійські, німецькі, португальські частини /. Цілком ймовірно, розмірковує Г.Джексон, що впродовж громадянської війни з 1 млн. 100 тис. чол., принаймні, половину зазнали фізичних ушкоджень, тобто 500 тис., 20% із яких загинули на полях битв або померли від ран. Таким чином, 100 тис.чол. Сумарні цифри американського дослідника такі: 100 тис. чол. полягло на полях битв; 10 тис. стали жертвами авіабомбардувань; 50 тис. чол. померло від хвороб, недоїдання; 20 тис. іспанців були жертвами політичних репресій у республіканській зоні, а 200 тис.- у національній; 200 тис. чол. постраждали від репресивних акцій франкістського режиму; всього 580 тис. чол.³

Найновіші дані дозволяють спростувати перш за все чисельність жертв політичних репресій у республіканській зоні, подану Г. Джексоном. До речі, радянські дослідники зовсім обходять масові репресії у самому республіканському таборі, що їх здійснювали емісари НКВС і Комінтерну. Зрозуміло, що будь-якої статистики з цього приводу немає. Дешифо прояснив Хуан Кобо 1992 року у своїх "Нотатках про громадянську війну в Іспанії". Він назвав кількість страчених у республіканській зоні своїх же республіканців за так звану троцькістську діяльність. Вона складає 80 тисяч осіб. Такою ж цифрою оперують Х. М. Гарсія Ескудеро та Рікардо де ла Сієрва⁴.

Власне, це питання потребує ще подальшого вивчення. Проте фактичну сторону репресій в республіканській зоні проти своїх же республіканців дослідив певною мірою А. А. Комшуків у 1994 році. Він пише, що практика сталінських репресій була перенесена на іспанський ґрунт. Для цього в Іспанії була відряджена група працівників Наркомату внутрішніх справ СРСР на чолі з досвідченим чекістом О. Орловим. Боротьба велася під троцьківськими гаслами. Ще в липні 1936 року виконком Комітерно наказав Компартії Іспанії завершити розгром

троцькістів, інкримінуючи їм співпрацю з Гітлером та Франко, прагнення розколоти Народний фронт, наклепницьку діяльність проти СРСР тощо. За допомогою радянських спеціалістів в Іспанській республіці були створені служба безпеки, спеціальні тюрми. Керуючись вказівками Сталіна, Комітерн та КПІ, Іспанські та радянські служби стали вбивати, викрадати та ув'язнювати людей. В березні 1937 року після ряду успішних операцій республіканських сил Сталін приймає рішення про початок роботи на предмет серйозної сталінізації Іспанії. Так було знищене керівництво Об'єднаної робітничої марксистської партії. Жертвами стали сотні інтербригадівців. А.А. Комшуков підсумовує свою розвідку тим, що репресії проти союзників та інакомислячих призвели до ослаблення і розпаду союзу революційних сил, а в кінцевому результаті стали однією з причин поразки республіки і самої Іспанської компартії⁵. Варто наголосити на тому, що в обох зонах мали місце неконтрольовані репресії.

Існує інша сумна статистика. Після перемоги на парламентських виборах у 1936 році Народного фронту та у республіканській зоні в роки громадянського протистояння продовжувалась практика переслідування за релігійні переконання. Іспанський дослідник Х.М. Гарсія Ескудеро у своїй багатотомній "Політичній історії двох Іспаній" свідчить, опираючись на розмаїті джерела, що можливо, ні в який інший період європейської та світової історії не виявлялась така сильна ненависть до релігії і всього того, що з нею зв'язане. Достатньо було бути священником, щоб опинитися під загрозою розстрілу. Священників було вбито 4184, віруючих жінок - 283, віруючих чоловіків - 2365, всього - 6832 чол. Автор вважає, що репресовані священники та віруючі склали десять відсотків жертв у республіканській зоні, якщо врахувати мирян, що переслідувались за свою віру, за використання ікон, розп'яття, то ця цифра зростає до 90%⁶. Рікардо де ла Сієрва, відомий історик й симпатик франкізму полягає на інших даних. На його думку, іспанська церква втратила у результаті репресії у республіканській зоні 13 єпископів та 8 тис. священників⁷.

Водночас пропонується різна цифрова палітра втрат у громадянській війні. Так, Амандо де Мігель вважає, що взагалі неможливо точно підрахувати людські втрати, оскільки прямі статистичні дані тут відсутні. За його підрахунками, братовбивча війна на Піренеях коштувала 290 тисяч людських життів⁸.

Не приймає цифру в один мільйон жертв і С. Собрекс Відал у своїй «Короткій історії Іспанії» і пропонує, в свою чергу, такі дані: загиблих в ході боїв - 285000; під час бомбардувань - 10000; від хвороб - 50000; репресованих в республіканській зоні - 20000; в національній зоні - 200000; репресовані після 1939 р. - 200000; всього - 765000⁹.

Рікардо де ла Сієрва, Рамон Салас, Хесус Салас сходяться на цифрі від 250 тисяч до 300 тисяч загиблих в ході громадянської війни. Рамон Салас вважає, що із цієї цифри 1/3 загинули в тилу; Хесус Салас розподіляє загиблих так: на полі бою загинуло 75000 франкістів і 90000 республіканців¹⁰.

В цифрових межах людських втрат в громадянській війні, запропонованих Г. Джексоном, працюють Хуан Кобо, А. Ф. Ортис. В свою чергу, Рікардо де ла Сієрва пропонує власну аргументацію кількості репресованих у франкістській зоні впродовж 1936-1939 рр. На його думку, таких було 40 тис. чол., тобто вдвоє менше, а ніж у республіканській зоні¹¹.

Аналогічний різнобій, тільки ще більш полярний існує в царині визначення кількості переслідуваних франкістським режимом після завершення громадянської війни. Іспанський історик Давід Руїс вважає, що ще передчасно наводити якісь конкретні цифри репресованих франкізмом після 1939 р., оскільки полеміка щодо кількості загиблих не припиняється і досі. Разом з тим він вказує, що ці цифри коливаються між 200 та 10 тисячами осіб. Його іспанський візаві Амандо де Мігель теж наголошує на тому, що дуже важко або взагалі неможливо дізнатися, скільки людей загинуло від репресії після громадянської війни, оскільки відповідного обліку не було, а до жертв тих кривавих подій відносять усіх, хто загинув у наслідок побутових конфліктів, самогубств, нещасних випадків тощо. На думку Амандо де Мігеля, загинуло 70 тис. осіб. Це ті, хто помер насильницькою смертю, не обов'язково, підкреслює автор, з боку держави¹². Хуан Пабло Фузі наводить цифри, близько до тих, що пропонує Давід Руїс. За його даними, військові суди винесли смертні вироки впродовж 1939-1945 рр. від 28 тис. до 200 тис. чол. Альберто Тапіа теж аналізує статистику людських втрат у громадянській війні, жертв повоєнних репресій та число емігрантів. Загальна цифра складає 600 тис. чол. Із них, на його думку, 150 тис. чол. постраждали в результаті франкістських репресій¹³.

Ця статистика пояснюється певною мірою рядом екстраординарних обставин, що мали місце в Іспанії по завершенні громадянської війни. Тут розпочалася у 1944 р. при активному ідеологічному та матеріальному сприянні СРСР широкомасштабна партизанська війна прокомуністичних сил проти франкістського режиму. Чисельність організовуваних іспанських «макі», за даними О. А. Сагомояна, не перевищувала 50 тис. чол. Масштаби цієї внутрішньої війни досить вражаючі. Як свідчить Е. Лістер, один з провідних функціонерів КПІ та організаторів партизанських акцій, протягом 1945 р. було проведено 783 операції, 1946 р. - 1086, 1947 р. - 1317. Рікардо де ла Сієрва оперує дещо іншими цифровими даними на цей рахунок: між партизанами та цивільною гвардією відбулося 1826 збройних сутичок, партизани здійснили 5963 грабінницьких нападів, 8269 інших злочинних актів, внаслідок яких загинуло 953 службовці франкістських збройних сил, 2173 партизан, 546 партизанів з'явилося з повинною, 467 - взято в полон, 19444 бойовиків затримали сили громадянського порядку. На 1951 р. основна частина партизан за вказівкою Москви згорнула бойові дії. Проте розрізнені збройні акції комуністів та анархістів тривали до середини 60-х років, виродившись у відкритий бандитизм з пограбуванням та з насильницькою конфіскацією продуктів у населення.

В цьому контексті більш зрозумілими стають дані про кількість тих, хто був ув'язнений франкістським режимом. Проте цифру в 1 - 2 млн. ув'язнених, що знаходимо в радянській історіографії, не підтверджує жоден іспанський дослідник. Макс Галло, Хорхе де Естебан, Луїс Лопес Гуерра називають орієнтовну цифру від 200 до 250 тис., що перебували у 1939 р. у в'язницях, а не в концентраційних таборах, тобто ці люди були політичними в'язнями, яких у 1946 р. залишилось ще 17 тис. На близьких цифрах наполягає сам Ф. Франко, який у бесіді з американським послом заявив, що 1945 року в іспанських тюрмах перебувало 26 тис. політв'язнів. Разом з тим Хуан Пабло Фузі наголошує на тому, що впродовж другої світової війни та по її завершенні Франко регулярно проводив амністії

політв'язнів і у 1945 р. В тюрмах перебувало 39 527 чол. (у 1940 р. - 270 719 чол.), з них 17 000 політв'язнів¹⁵.

Перед другою світовою війною в Іспанії, за переписом 1940 р., проживало 26 187 899 чол., тобто за 10 років /1930 - 1940 рр./ населення збільшилось /попри громадську війну та еміграцію/ на 2 343 103 чол. У наступні 10 років /1940 - 1950 рр./ чисельність іспанського суспільства /за всіма попередніми підрахунками/ зросла на 2 180 743 особи¹⁶. Отже, офіційна іспанська демографічна статистика заперечує твердження про мільйонні жертви франкцизму.

Найдетальнішу статистику іспанської еміграції у 1936-1939 рр. подає Рікардо де ла Сієрва. На його думку, загальна чисельність емігрантів складала від 700 до 800 тис. чол., з них 250 - 300 тис. повернулись напередодні другої світової війни в Іспанію, впродовж 1939 р. повернулось на батьківщину ще близько 300 тис. осіб. Так 180 тис. чол. залишилось в еміграції: у Франції - 140 тис. (100 тис. вояків республіканської армії та 40 тис. цивільних громадян); 19 тис. - у Північній Африці (7 тис. у Французькому іноземному легіоні, 12 тис. у тимчасових поселеннях); 6 тис. (всі комуністи) в СРСР; 3 тис. в інших європейських країнах; 8 тис. в Мексиці; 6 тис. - в інших американських країнах. Репатріація продовжувалась у 1940 - 1944 рр. - таких було 20 тис. чол. Отже, загальна кількість іспанців, що залишились в екзилі, складає приблизно 160 тис. чол.¹⁷.

Таким чином, зазначена проблематика є складною та суперечливою. Вона потребує подальшого з'ясування, вивчення та співставлення архівних, статистичних та документальних матеріалів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Gabriel Jackson. *The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939*. - Princeton, 1972. - P. 527; Амандо де Мигель. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя. - М., 1985. - С. 317-318; *El Pais Semanal*, 1994, 5 de junio; 2. Гарсия Хосе. Испания после диктатуры (Социально-политические проблемы перехода к демократии). - М., 1993. - С. 18; 3. Gabriel Jackson. *The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939*. - P. 528-539; 4. Кобо Хуан. Мифы и аналогии. Заметки о гражданской войне в Испании // ЛГ-Досье. - 1992. - № 5. - С. 22; Garcia Escudero J.M. *Historia politica de las dos Espanas. Tomo 3.* - Madrid, 1976. - P. 1464; Vilar S., R. de la Cierva. *Pro contra Franco.* - Barselona, 1985. - P. 135; 5. Камшукоев А.А. Сталинские репрессии против участников испанской войны 1936-1939 гг. // Тоталитаризм и анти тоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-80-е годы XX века). Том 1. - Харьков, 1994. - С. 294-300; 6. Garcia Escudero J.M. *Historia politica de las dos Espanas.* - P. 1447; 7. Vilar S., R. de la Cierva. *Pro y contra Franco.* - P. 135; 8. Амандо де Мигель. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя. - С. 309-310; 9. Sobreques Vidal. *Sintesis de Historia de Espana.* - Barselona, 1979. - P. 350; 10. Garcia Escudero J.M. *Historia politica de las dos Espana.* - P. 1464; 11. Кобо Хуан. Мифы и аналогии. Заметки о гражданской войне в Испании. - С. 22-23; Ортис А.Ф. Разрыв или реформа: выбор испанских демократов // Кентавр. 1993. - № 3. - С. 39; Vilar S., R. de la Cierva. *Pro y contra Franco.* - P. 226; 12. David Ruiz. *La dictatura franquista.* - P. 25; Амандо де Мигель. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя. - С. 317-318; 13. Yuan Pablo Fusi. *Franco. Spanien unter der Diktatur. 1936-1975.* - Munchen, 1992. - P. 74-75; Francisco Abad. *La quessa civil espanola // Cuardenos Hispanoamericanos.* - Eneso, 1997, № 560. - P.130; 14. Сагомоньян А. А. Антифашистское движение в Испании (1939-1948): опыт и уроки. Автореф. дис... канд. истор. наук. - М., 1990. - С. 13; Cierva R. de la. *La trayectoria historica del antifranquism.* - Barselona, 1985. - P. 183; Листер Э. Из опыта партизанской борьбы в Испании (1939-1952). // Проблемы мира и социализма. - 1965. - № 2. - С. 58; 15. Callo M. *Spain under Franco.* - P. 162; Esteban Gorge de y Guerra Luis Lopes. *La crisis del Estado Franquista.* - Barselona, 1977. - P. 30; Juan Pablo Fusi. *Franco.* - P. 77; 16. Eduardo Haro Tecgen. *Asi eramos en los anos Cuarenta.* // *Se Pais Semanal.* - 1994. - 5 de junio; 17. Vilar S., R. de la Cierva. *Pro y contra Franco.* - P. 139.